

Etoloji, Hayvan-Oluş ve Zoe: Antroposantrizmi Yersizyurtsuzlaştırmak

Ethology, Becoming-Animal and Zoe: Deterritorializing Anthropocentrism

BAHATTİN UZUNLAR

Karamanoğlu Mehmetbey University

Received: 05.03.2025 | Accepted: 30.06.2025

Abstract: In today's world, where speciesist, racist and sexist discourses and forms developed by human's relation of domination with himself and the other in order to reinforce his central position, non-human animals are reduced to passive tools and negative practices and behaviors towards them are normalized, the necessity of thinking about the coexistence of humans and non-humans through different relations of agency is imposes itself increasingly day to day. This study is an attempt to think about the possibility that Deleuze and Guattari's theory of becoming and the central concept of this theory, becoming-animal, carry towards the solution of animal problems, against the anthropocentric way of thinking. In this essay, I would like to discuss Deleuze's theory of becoming together with an ethologist, a musician and a feminist theorist. In this study, I will first elaborate Uexküll's ethology, which has had significant effects on the development of this theory with its exploratory observations on animals, then the concept of becoming-animal and Messiaen's bird songs as an example of becoming-animal, and finally Braidotti's posthuman life as zoe and ethical ideal, inspired by Deleuze and Guattari's theory and aimed at the possibility of other kinds of relationships and life forms that humans and animals can establish.

Keywords: Anthropocentrism, Ethology, Becoming-Animal, Zoe, Deterritorializing.

Giriş

Antik Yunan'dan günümüze felsefe tarihi, hayvanların insandan daha aşağıda varsayılan konumlarına önemli etkisi olan antroposantrik düşüncenin gelişim tarihidir. Bununla birlikte felsefe tarihinde kıyıda köşede kalmış antroposantrik olmayan yaklaşımlar da mevcuttur.¹ İnsandan hatta sık olarak bütün insanların yerini alan “erkek”ten hareketle oluşturulan hiyerarşik ve adaletsiz düzlemi aşma yönünde yaklaşımlardan biri olarak Deleuze ve Guattari'nin oluş temelli ontolojileri ve özellikle *hayvan-oluş* kavramları insan ve insan-olmayanın iç içe geçtiği, türler ötesi dayanışmayı tanıyan bir yaşamı düşünme fırsatı verir. Onların doğrudan hayvan sorunlarını konu edindikleri spesifik bir kitapları yoktur ve hayvan sorunlarına doğrudan çözüm arama çabası içinde olduklarını söylemek de zordur. Ancak hümanist düşünce ve temsil biçimlerini sorgulayan felsefeleri hayvan çalışmaları için önemli potansiyele sahiptir. Bu çalışmada Deleuze ve Guattari felsefesi içerisinde Antropos olarak *erkekinsan*'dan ve hümanizmden kaçış yollarını incelemeye çalışacağım. Bu süreçte oluşa dayalı ontolojileri için sık sık başvurdukları, hayvanları türsel farklılıklarına göre değil etki ve etkilenme kapasitelerinden hareketle tanımlayan Uexküll'e ve onun keşif gezilerine yer vereceğim. Sonrasında Antroposen'e karşı çoklu öznelliği düşünme yönünde, insanın öznellik kodlarını bozma deneyimleri olarak hayvan-oluş kavramlarına ve hayvan-oluş örneği olarak Messiaen'in *kuş-oluş*'larına odaklanacağım. Deleuze ve Guattari'nin insanla insan-olmayan arasındaki sınırların belirsizleştiği ontolojilerini Braidotti'nin insan sonrası için tasarladığı, oluşun kolektif öznelere ve *zoe* merkezli muhtemel dünyaları yaratabilecek etik ideali ile ele alacağım. Burada amacım Deleuze, Uexküll ya da Braidotti'nin düşüncelerini bir bütün olarak incelemek değil, oluşa dayalı böyle bir ontoloji ve etik farkındalıkla hayvan sorunlarını düşünebilmenin önemine dikkat çekmektir. Nihayetinde böyle bir ontoloji ve etik idealden hareketle çevremizle ve insan-olmayan hayvanlarla ilişkilerimizi yeniden

¹ Ryan Batı felsefe tarihinde insan-olmayan hayatı göz ardı etme biçimlerine ve bu yönde hayvanların esaretine dair örnekler sunan antroposantrik düşüncenin tarihine kısa bir bakış atar. Özellikle Aristoteles'in “erkeğin doğası gereği politik bir hayvan” olarak üstünlüğünden hareketle hayvanlığı kuramsallaştırmasına ve Descartes'ın Kartezyen akıl-beden ikiliğinden hareketle kurgulanan insan ve hayvan arasındaki yarılmaya yer verir. Buna karşılık antroposantrik düşüncenin tarihi içinde insanı merkeze almayan Spinoza, Leibniz, Nietzsche, Derrida gibi insan ve hayvanı hiyerarşik bir karşıtlık kurmadan düşünmeye alan açan örnekleri de ifade eder. Bkz. (Ryan, 2022, ss. 17-30).

düzenleme ve bu yönde kavram ve tanımlarımızı gözden geçirme çabasının, günümüzde yaşanan hayvan sorunlarının ve adaletsizliklerinin çözümüne yönelik taşıdığı dönüştürücü gücü düşüneceğim.

Uexküll'ün Etolojisi ve Çoklu Öznellik

Deleuze ve Guattari'ye göre, doğa tarihinin hayvanlar arasındaki ilişkileri kavrama tarzı ve teologların ilahi bir üst terimle yetkinlik ya da nitelik bakımından ilişkilendirilerek oluşturdukları yapısal kurguları doğanın *mimesis* olarak kavranma biçimleridir. Çünkü her ikisinde de söz konusu olan ileri ya da geriye doğru birbirini taklit eden varlıkların kademeli bir benzerliği ve taklit ettikleri daha üst bir terime yönelerek oluşturulan hiyerarşilerdir (Deleuze & Guattari, 2023, ss. 248-249). Onlara göre, doğa tarihinin hayvanlar arası ilişkileri, “*A b’ye, b de c’ye benziyor ...vb.,*” gibi dizi tarzında ya da “*a b’ye göre neyse, c de d’ye göre odur*” şeklinde yapı tarzında kavraması; dizisel serilerde bir diziden diğerine farklılaşan benzerliklerin varlığına, yapısal oluşumlarda da yapı içinde ve bir yapıdan diğerine farklılaşan benzerliklerin varlığına dayanır. Dizilerde terimler, derecelerine göre dizinin gerekçesi olan tek bir üstün terimle kendilerini ilişkilendirirler, yapılarda ise ilişkiler göz önüne alınan yetkinliği kendi tarzında gerçekleştirir. Her ne kadar birbirinden farklı olsalar da bu biçimler, dizinin modeli ve gerekçesi olan bir üst terimden kademeli bir benzerlikle oluşturulan hiyerarşileri yansıtır. (Deleuze & Guattari, 2023, ss. 248-249).² Bu mimetik kavrama biçimleri ile Descartes ve ikili ayrımlar etrafında şekillenen Kartezyen felsefenin insan-hayvan ayırımına dayalı insanmerkezciliği insan-olmayan hayatın göz ardı edilmesinin ve hayvanlara yönelik araçsal yaklaşımın gelişmesinin nedenlerindendir. Süregelen bu yaklaşımlar sadece hayvanı değil; kadını, siyahıyı, çocuğu da ötekileştiren pratiklerin meşruiyet zeminleridir.

Türsel ya da cinsel karakteristiklere dayalı olarak canlıların bir diğerine üstün ya da aşağı şekilde kurgulanan dizisel hiyerarşilere ve Antropos’a

² Deleuze ve Guattari doğa tarihinin mimesis düşünme biçimlerini evrimcilikten ayırmaya özen gösterirler. Onlara göre evrimcilik zorunlu olarak soy-bağından meydana gelmeyen bir evrim fikrine ulaşacaktır. Bu yönde de neo-evrimciliğin önemli yanı kalıtsal bir soya dayalı evrimden daha çok heterojen popülasyonlar arasındaki çapraz iletişimlerle işlemesidir. Burada soy-bağına dayalı tiplerin yerini popülasyonlar, aralarındaki derecelerin yerini de oranlar ve diferansiyel ilişkiler alır. Böylece evrim, oluşları içererek farklı ölçek ve alemlerden varlıkları dahil eden simbiyozların alanında olabilecektir. Bkz.(Deleuze & Guattari, 2023, ss. 252-253 ve 58-65)

dayalı ayrımlara karşı, hayvan davranışı üzerine çalışmalarda bulunan Uexküll'ün düşünceleri özellikle hayvan ve insan-olmayan varlıklara dair çalışmaların ilgi odağıdır. *Hayvan ve İnsan Dünyalarında Keşif Gezileri* isimli kitabı, dış dünyanın anlamını insanın bakış açısının dışında ifade etmenin ve insanmerkezci düşünme biçimini terk etme yönünde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Uexküll'e göre hayvanlar, belirlenen bu hiyerarşinin bir nesnesi değil, temel faaliyetleri algılama ve etki etmeye dayanan özerk öznelerdir. Onların bütün algıladıkları algı dünyasına ve bütün etkiledikleri de etki dünyasına karşılık gelir (Uexküll, 2023, s. 10). İşte bu iki dünyanın oluşturduğu birlik ise Uexküll'ün her bir canlının kendine özgü dünyası olarak belirlediği çevreleyen-dünyalarıdır (*Umwelt*).

Her bir organizmayı fail ve kendiliğinden bir özne olarak gören Uexküll, hayvanların dünyalarına yaptığı keşif gözlemlerinin ona, her hayvanın kendi yaşam alanında hareket ettiğini ve dar ya da geniş ilişkilere sahip olduklarını öğrettiğini ifade eder (Uexküll, 1982, s. 27). Bu yaşam alanları, hayvanların özne olarak merkezi konumda yer aldıkları çevreleyen-dünyalardır. Her bir hayvana özgü bu benzersiz fenomenal dünyalar, hayvanların fizyolojik süreçleri ve çevrelerindeki eylemleriyle ortaya çıkar. Uexküll'e göre bir biyoloğun görevi de bu alanların ve ilişkilerin araştırılmasıdır. Ona göre çevreleyen-dünyalar, büyük ya da küçük sabun köpüğü gibi birbiri üzerinde, yan yana ya da iç içe baloncuklar gibi kendine özgü dünyalara dair sınırları yansıtır. Her bir çevreleyen-dünyada, sadece o özneye erişilebilir algılarla dolu kendine has bir anlam derinliğine sahip yeni dünyalar oluşur (Uexküll, 2023, ss. 10-11).³ Canlılar da bu öznel pencerelerinden kendi sınırlı çevrelerini görürler. Hiçbir çevreleyen-dünya bir diğerinden üstün ya da daha zengin değildir. Her canlı, bedeninin kapasitesi ölçüsünde kendince farklı zenginlikleri taşır. Bu nedenle insanın ya da başka bir canlının bir diğerinden üstün olma durumu söz konusu değildir (Batukan, 2015, s. 73). Uexküll'ün ifade ettiği gibi, "tüm hayvan-özneler kendi çevreleyen-dünyalarına aynı mükemmellik derecesinde yerleşir" (Uexküll, 2023, s. 18).

İnsan dünyasının nesneleri olarak değil de algılama ve etki etmeye dayalı özneler olarak hayvanları ele alan Uexküll, bu amaçla incelemelerinde

³ Ayrıca bkz. (Batukan, 2015, s. 74).

kendi çevreleyen dünyalarında hayvanları gözlemleyerek, hem duyu organlarının sinir sistemlerinde oynadığı role hem de diğer öznelere ilişkilerine odaklanır. Böylece Uexküll'ün keşif gezileri, hayvanların gücünün yettiği etkin ve edilgin duygulanımların [affect] birbirleriyle kesiştiği çevreleyen-dünyalara yönelir. Muktedir olduğu duygulanımlarla tanımlanan hayvan, hiçbir zaman çevresiyle ilişkilerinden, yani etki ve etkilenmelerinden ayrı tutulmaz. Etki ve etkilenmeler onun eyleme gücünü artırır ya da azaltır. Etoloji de hayvanın çevreleyen-dünyasındaki etki ve etkilenmelerinin incelenmesidir. Deleuze ve Guattari'nin Uexküll'e referansla verdikleri kene örneği böyle bir incelemeyi yansıtır. Onlar için kenenin çevreleyen dünyasına yapılan incelemeler tür ya da cinse dayalı sınıflandırma çabasındaki fizyolojik bakışa karşılık biyolojik bakış için önemli bir örnektir. Tüm çevresinden hiçbir uyarının nüfuz etmediği, görme ve duyma yetisinden yoksun dişi kene, çiftleştikten sonra ormanlık alanda ışığın etkisiyle bir dalın ucuna tırmanır ve yıllarca orada asılı halde durabilir, beslenmek ve soyunu devam ettirebilmek için kanına ihtiyaç duyduğu, dalın altından geçen memelinin salgıladığı bütirik asidin kokusunu aldığı anda ise daldan kendini aşağı bırakır ve eğer şanslıysa memelinin üzerine düşer. Memelinin üzerine düşen kene, kendisi için uygun olan en az tüylü ve sıcak bölgeyi bularak derinin altına iğnesini batırır ve beslenmeye başlar. Yeteri kadar beslendikten sonra etrafa yumurtalarını bırakır ve ölür (Uexküll, 2023, ss. 19-23).⁴

Uexküll için kör, sağır ve dilsiz olan kenenin, sınırsız uyarılar arasında üç uyarana -dala tırmanmak için ışık duygusu, memelinin üstüne kendini bırakmak için koku duygusu ve memelinin üzerinde tüysüz ve sıcak noktayı bulmak için sıcaklık duygusu- (Deleuze, 2011, ss. 130-131) cevap verdiği bu üç duygulanımlı yoksul çevreleyen-dünyası tüm hayvanlar için geçerli olan çevreleyen-dünyaların türetilebileceği bir örnektir. Kenenin alımladığı bu uyarılar onun deneyim dünyasının sınırını oluşturur. O, kendi duygulanımının doğası gereği, çevreleyen dünyasında kurduğu ilişkiler ağında, etki ve etkilenmeleriyle eyleme gücünü artırır ya da azaltır. Bu duygulanımlar ya da çevresel işaretlerle oluşan çevreleyen dünyasının dışında kene için hiçbir şey anlamlı değildir. O, kendi işaretlerinin oluşturduğu sınırın/sabun köpüğünün içerisinde dışarıya kapalı olarak yaşamını sürdürür. Burada Deleuze'ün altını çizdiği şey, Uexküll'ün gözleminde vurgunun ne

⁴ Ayrıca bkz. (Deleuze & Guattari, 2023, ss. 271-272).

kenenin organlarına ya da işlevlerine ne de çevre üzerine olmasıdır, burada vurgu kenenin etki ve etkilenmelerine dayalı kurulan ilişkiler ağı üzerinedir.

Deleuze ve Guattari'nin de belirttiği gibi “kenenin üç duygulamanın türe ve cinse dair karakterleri, organları ve işlevleri, bacakları ve hortumları baştan varsaydığı söylenebilir. Fizyolojinin bakış açısından bu doğrudur” da (Deleuze & Guattari, 2023, s. 272). Uexküll'e göre, neden-sonuç ilişkisini metodolojik olarak merkeze yerleştiren dönemin fizyolojisi, canlıları türsel ya da cinsel karakteristiklerinden hareketle tanımlayarak onları mekanizmalara indirgeme çabasıdır. Bu doğrultuda fizyologların keneyi sadece “merkezi sinir sisteminde bir kumanda aygıtı aracılığıyla birbirine bağlı reseptörlerin, yani duyu organlarının ve efektörlerin, yani edimsel uzuvların, kene üzerinde ayırt edilebileceği” (Uexküll, 2023, ss. 14-15) bir makine olarak yorumladıklarını belirtir. Bu bakış açısına göre kenenin tüm eylemleri reflekslere dayanır, refleks arkalarının hareketiyle makine belirli bir uyarana otomatik tepkiler vermektedir. Kısaca kene canlıların hiyerarşik olarak sınıflandırıldığı insan dünyasının çalışan böceğidir. Böyle indirgemeci bir bakış açısının canlıların birçok özelliğinin gözden kaçırılmasına neden olacağı açıktır. Deleuze ve Guattari'ye göre bu bakış açısıyla fizyolog, bedenin neler yapabileceğini, onun duygulanımlarının neler olduğunu, başka bedenin duygulanımlarıyla neler oluşturabileceğini bilemeyecektir (Deleuze & Guattari, 2023, s. 272).

Fizyolojinin nedensel dürtülere dayalı bakış açısına karşı Uexküll, biyoloğun etki ve etkilenme kapasiteleriyle tanımladığı, basit ya da kompleks fark etmez her canlıyı, kendi dünyasının öznesi, yani uyarınları algılayan, etki eden, bedenin her tarafında etkin makinistler olarak değerlendirir (Uexküll, 2023, ss. 14-15). Algısal işaretlere, anlamlara yanıt veren, temel faaliyetleri algılamak ve eylemde bulunmak olan hayvanlar, kendi özerkliklerinde çevresel faktörlerle ilişkisellik içerisindeyler. Bu nedenle Uexküll'e göre, onları birer makine olarak anlamaya devam etmek yerine yaşadıkları ortamları ve buralardaki eylemlerini yorumlamak gerekir. Bu yönde biyoloğun işlerinden biri fizyolojinin elde ettiği verileri anlamlar dünyasına dahil ederek, canlıların yaşam alanlarındaki eylemlerini analiz etmektir. Canlılara dair anlayışımız da burada oluşmaya başlar. Kendi çevreleyen-dünyalarında dış dünyadan gelen ve reseptörlere çarpan uyarınlara (kene örneğinde bütirik asit) sinir sistemi tarafından işaret diline çevrilir. Hayvanın kendi algı

işaretleri ve uyaranlardan gelen eylem işaretleri sentezlenir ve çevreleyen dünyayı oluşturmak için dışarıya aktarılır. Her bir hayvan, bu işaretleri aktif bir şekilde yaratır, yorumlar ve taşır. Kendisi için işaretlere karşılık verirken başkaları için de işaretler yaratır. Böylece her bir özne başka çevreleyen-dünyaların yaratılmasında da aktif bir şekilde rol alır. Bu nedenle uyaranların işaretlere çevrildiği fizyolojik süreçlerden ziyade, algı işaretlerinin hayvan-öznenin çevreleyen-dünyasının oluşumunda oynadığı rol Uexküll'ü daha fazla ilgilendirmiştir (Brentari, 2013, s. 12).

O halde doğa, mekanik süreçlerin işlediği nesnel bir gerçeklikten öte işaretler sistemi olarak öznel bir belirliştir ve yorumlanması gerekir. Bu nedenle çevreleyen-dünyaların temalarını anlayabilirsek, öznelin kendileri için anlam ifade eden ortam öğelerinin aktif seçilimini anlayabiliriz. Ayrıca bu özne kategorisi de görüldüğü üzere sadece insanla sınırlı değildir. İnsan ve insan-olmayan hayvanlar kadar çok çevreleyen-dünyalar vardır ve bunlar arasındaki uyumlu birlikteliğin ya da anlamın üretilmesidir söz konusu olan. Uexküll'e göre çevreleyen-dünyalar, sabun köpüklerinin iç içeliğinde olduğu gibi yaşamın karmaşık ağında iç içe geçmişlerdir. Bu iç içelik içerisinde her canlı bütün bir doğa senfonisinin parçası olarak dışı doğru genişlemekte ve birlikte müzikal bir uyum sergilemektedirler. Uexküll, çevreleyen-dünyaları açıklamak için kullandığı sabun metaforundan sonra öznelin bir arada uyumluluğunu anlatmak için de müzikal kompozisyon teorisine baş vurur. Doğa bize bir teori sunmaz ancak müzikal bir kompozisyonda armoni oluşturabilmek için en az iki tona ihtiyacın gerekli görüldüğü kontrpuan teorisinde olduğu gibi doğadan alınan örneklerde de bir birim oluşturabilecek iki faktör aranmalıdır. Ritim ve melodiler iki ortam arasında ortaya çıkar (Uexküll, 1982, s. 52). Her bir hayvan da bir makine ya da nesne değil, büyük bir senfoniye eşlik için dışarıya doğru genişleyen ritimler ve melodilerdir. Evet organizmalar arasında düzensiz çınlamalar ya da uyumsuzluklar mevcut olmakla birlikte onlar ancak diğerleriyle var olabilmekte ve diğerleriyle melodi içinde çınlayarak bağımsız olarak işleyen bir doğa senfonisi sergilemektedirler (Buchanan, 2008, ss. 27-28).

Deleuze ve Guattari'ye göre kene-memeli, örümcek-sinek ya da yaban arısı-orkide'deki oluş süreçleri bu bağlamda Uexküll'ün "doğanın müzikal yasaları" dediği şeydir. Uexküll'ün, bileşenleri kontrpuan halindeki melodiler olarak aldığı teorisinde her özne diğeri için motiftir. Hareketsiz,

kategorize edilmiş bir doğa anlayışından çok dinamik, kolektif, birlikte bir artı-değer olarak ritmik veya melodik düzlemlerin oluştuğu “Müzik olarak Doğa” anlayışı Deleuze ve Guattari’nin de ilgisini çekmiştir. Doğa biyolojik olarak bağlantılı müzik temaları arasındaki kontrpuan ilişkisidir (Grosz, 2008, s. 40).⁵ Buchanan’ın da ifade ettiği gibi memeli, kenenin çevreleyen-dünyası için işaret görevi görür, memeli kenenin kendi tonunu tamamlayan bir ton yayar ve birlikte simbiyotik ilişki oluştururlar. Birbirleri olmadan ikisi de oldukları şey olamayacaklardır. Uexküll’ün örnek olarak verdiği kene-memeli ya da arı-çiçek arasındaki simbiyotik ilişkiler yeni ontolojik birimleri oluştururlar (Buchanan, 2008, s. 32). O halde organizmalar bir taraftan kendi özerk melodilerini yerine getirirken diğer taraftan başkası olma kapasitelerine sahip zeminlerdir. Her biri diğerleriyle birlikte oluşabilecek yeni melodik ritim olanaklarıdır. Grosz’un da belirttiği gibi kene kendi ritimlerinin ve melodisinin basit dünyasında yaşar ve onun çevreleyen-dünyası bu melodide bağlayıcı bir enstrümandır. O, çevreleyen-dünyası tarafından sağlanan tonun doğaçlaması olarak yaratıcı bir reaksiyondur. Her organizma büyük ve karmaşık bir senfonide melodik bir gelişim çizgisi, bir kontrpuan hareketidir (Grosz, 2008, ss. 42-43).

Böyle bir bakış açısı, özne kategorisinin sadece insana özgü olarak kurgulandığı hiyerarşik inşadan, her bir hayvanın fail olarak var olduğu ve karşılaşmaların karşılıklı bağımlılık içerisinde kurgulanabileceği, merkezsiz yeni ilişki örüntülerini ve muhtemel yeni dünyaları gereksindirir. Buchanan’ın belirttiği gibi Uexküll, bizden dünyayı kendi insan anlayışımızın parametrelerinden hareketle kavramak yerine, dünyanın gerçekliğini nasıl gördüğümüzü ve hayvan olmanın ne anlama geldiğini yeniden düşünmemizi ister. Uexküll’ün biyolojisinin hayvana ve çevreye farklı bakmaya bizleri teşvik etmesinin yanı sıra etolojik gözlemlerinden hareketle beden ve çevrenin etkileşimine dayalı bir hayvan ontolojisi üretmenin eşiğinde olması onu Heidegger, Merleau-Ponty, Cassirer, Lacan gibi 20. Yüzyıl kıta felsefesinin birçok düşünürü için de çekici hale getirmiştir (Buchanan, 2008, ss. 2-3).

Canlılar arasındaki kategorileri aşma yönünde, Uexküllcü etoloji Deleuze ve Guattari ontolojileri için de hareket noktasıdır. Uexküll’ün türsel farklılıklara değil hayvanların duygulanım kapasitelerine dayalı çoklu

⁵ Ayrıca bkz. (Deleuze & Guattari, 2023, ss. 331-332)

özellik düşüncesi ontolojilerinin temel parçasıdır. Onlar, Uexküll'ün oldukça yaratıcı bir okumasını yaparlar ve onun hayvan-çevre ilişkilerine yönelik kavrayışını varlık ve ilişkilerini yaratan süreçlere doğru genişletirler. Mimetik kavrama biçimlerine karşı oluş kavramını ortaya koyarlar. Hiyerarşik dizi ve yapıların statik var olanlarına karşı da oluş haline uygun bir zemin olarak hayvan-oluşları önerirler. İnsan ve insan-olmayan hayvanlar arasında bir simbiyoz⁶ olarak beliren hayvan-oluşları duygulanım gücü ile ilişkilendirirler. Çalışmanın devamında, böyle bir etoloji perspektifinden hayvan-oluş kavramını, *Bin Yayla*'daki hayvan sınıflandırmaları ile Messianen'in kuş-oluş örnekleri üzerinden ele alacağım.

Hayvan-Oluş ve Messianen'in Kuş-oluş'ları

Deleuze'e göre Uexküll'ün hayvanlara yönelik incelemeleri yaşamın kendisine uygulanabilir. Önemli olan her bireyselliği, düzenlenmiş bir organizma olarak değil etki ve etkilenme kapasitelerinden hareketle anlamaktır. Bu nedenle onun ilgisi, gerçekleşmiş statik şeylere değil, şeylerin gerçekleşme süreçlerine, bedene ve beden yapabildiklerinedir. Ontolojisi de statik, inşa edilmiş organizmaların değil, çoklukların farklılaşma/oluş süreçleri üzerinedir (Buchanan, 2008, s. 166). Bu ontolojide insan dünyasının -toplumsalın, bilincin ya da öznenin- özgünlüğüne ya da varlığına anlam kazandıran fail rolüne yükseltilmesine yer yoktur (Bednarek, 2017, s. 52). Her varlık, oluş sürecinde simbiyoz haldeki heterojen çokluklar olarak sonsuz farklılaşmadır. Deleuze'e göre, "oluş ve çokluk bir ve aynı şeydir" ve "her çokluğun halihazırda simbiyoz halindeki heterojen terimlerden oluştuğunu söylemekle, kendi eşiklerini ve kapılarını izleyerek, kendisini bir başka çokluklar sicimine dönüştürdüğünü söylemek aynı şeydir" (Deleuze & Guattari, 2023, s. 264). Bu yönde "benlik iki çokluk arasındaki bir eşik, bir kapı, bir oluşturma yalnızca" (Deleuze & Guattari, 2023, s. 264). Burada Koyuncu'nun da belirttiği gibi "oluş belli bir soy içinde bireyin farklılaşması ve yeni özellikler kazanması (...) değil, iki heterojen serinin birbirlerini

⁶ Soy yoluyla türlerin hiyerarşik sınıflandırılmasına karşı oluş sürecinin simbiyotik ilişkileri mikrobiyolog Lynn Margulis'in evrimsel biyolojik araştırmalarını geliştirdiği ana temadır da. Margulis, Darwinci türler arası rekabete ve doğal seçilime dayalı evrim fikrine karşı; sadece bitki, hayvan ya da mikropların değil bütün yaşam formlarının hücrelerindeki kloroplastı ya da organellerinin çeşitli bakteri türlerinin simbiyotik ilişkileriyle oluştuğunu ileri sürer. Bkz. (Margulis, 1998). Haraway de Margulis'in düşüncelerinden beslenir ve onun endosimbiyotik teorisini felsefi düzleme taşır.

dönüştürürken kendilerinin de dönüşmesi”dir (Koyuncu, 2020, s. 182).

Deleuze ve Guattari hayvanlarla kurulan oluş sürecinin öznesi olan hayvanları tarif etmek için *Bin Yılla*’da insan-olmayan hayvanları; Ödipal, Devlet ve Şeytani hayvanlar olarak üç kategoriye ayırırlar. Bu kategoriler hayvanlarla kurduğumuz ilişkilerden hareketle belirlenir. Ödipal hayvanlar bireyselleştirilmiş, evcilleştirilmiş hayvanlardır. Devlet hayvanları onlardan yapılar çıkarmak için oluşturulan arketiplerdir. Şeytani hayvanlar ise bir çokluk, oluş oluşturabilen sürü hayvanlarıdır. Deleuze’e göre “bireyleşmiş hayvanlar, tanıdık, hisli, evcil hayvanlar, her birinin kendi küçük hikayesi olan, ‘benim’ kedim, ‘benim’ köpeğim diye seslendiğimiz Ödipal hayvanlar; bunlar bizi gerilemeye davet eder, bizi narsisistik bir temaşaya götürür” (Deleuze & Guattari, 2023, s. 255). Bizi Ödipusu oynamaya zorlayan birinci kategorideki hayvanların insanlaştırılarak oluşturulan sevgi Deleuze’e göre narsisistik ve ahmakçadır. Ona göre, “psikanalizin anladığı bir tek bu hayvanlardır, onların altında bir babanın, bir annenin, bir kardeşin imgesini daha iyi keşfetmek ister psikanaliz (o, hayvanlardan söz ettiğinde, hayvanlar gülmeyi öğrenirler): *Kedileri, köpekleri seven herkes aptaldır*” (Deleuze & Guattari, 2023, s. 255). İkinci kategorideki hayvanlar ise sembolik devlet hayvanlarıdır. Onlar çeşitli karakter ve özelliklerin atfedildiği arketiplerdir. Bu hayvanlar “büyük ilahi mitlerin diziler veya yapılar, arketipler veya modeller çıkartmak için ele aldığı hayvanlar”dır (Deleuze & Guattari, 2023, s. 255). Deleuze ve Guattari “ne aile tipindeki soy-bağı rejimlerinin ne devlet tipindeki ya da devlet-öncesi tipteki sınıflandırma ve atfetme kiplerinin ne de dinsel tipteki dizisel kuruluşların arayışında”dırlar (Deleuze & Guattari, 2023, s. 257). Bu kategorilerde mimesis kavrama biçiminin doğa farklarını göz ardı eden hiyerarşikleştirmeleri mevcuttur. Oluşun hayvanları bu iki kategorideki hayvanlar değildir.

Üçüncü kategorinin hayvanları ise “bir çokluk, bir oluş, bir popülasyon, bir öykü... oluşturan sürü ve duygulam hayvanları”dır (Deleuze & Guattari, 2023, s. 255). Deleuze ve Guattari bu kategorideki hayvanlara sürü hayvanları derken onların belirli sürüler ya da gruplar halinde çoğul bir şekilde yaşamasını kastetmezler. Onlara göre her bir tekil hayvan öncelikle bir sürüdür. Sürü her hayvanın gerçekliği, kendi çokluğunu açık bırakarak var olma biçimidir (Deleuze & Guattari, 2023, s. 254). Sürü hayvanları aile ve devletlerin soy-bağını ya da sınıflandırmalarını kabul etmez. Onların sürü

kavramına vurgusu *molar*⁷ hayvan sürülerinin niceliksel çokluğuna yönelik değildir. Her hayvanın var olma biçimi olarak sürü olması kendilerine içkin virtüel olanaklarına, yani niteliksel çokluklarına gönderme yapar. Sürü hayvanlarının üretim ilişkisi soy-bağına dayalı farklılaşmalarla değil, heterojen seriler arasında kendilerini de dönüştüren ittifak ve bulaşma ilişkileri şekildedir. Dolayısıyla üretim ilişkisi, hali hazırda simbiyoz olan çokluğun kendisini başka bir çoklukla simbiyotik ilişkiye sokarak dönüştürmesi sürecidir.

Deleuze ve Guattari'ye göre her birey sonsuz bir çokluktur ve “her çokluk simbiyotiktir ve onun oluşu hayvanları, bitkileri, mikro-organizmaları, çılgın parçacıkları, tüm bir galaksiyi bir araya getirir” (Deleuze & Guattari, 2023, s. 265). Yaban arısı-orkide ilişkisi de böyle bir simbiyotik oluş ilişkisidir. Yaban arısı orkideleşirken orkide yaban arısılaşır. İki yaşam formu birlikte dönüşüme uğrar. Yaban arısı orkidenin üreme sürecinin parçasına orkide de yaban arısının üreme organına dönüşür. Deleuze ve Guattari'nin ifadesiyle “yaban arısıyla orkideyi içine alan, ama hiçbir yaban arısı-orkidenin, soyundan gelmediği bir oluş bloğu vardır” (Deleuze & Guattari, 2023, s. 253). Hayvan-oluş yaban arısı-orkide ya da kene-memeli ilişkisi gibi halihazırda farklılaşmış iki heterojen serinin birbirini taklit ederek özdeşleşmesi değil, karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürerek farklılaşılabilir oluş bloklarının üretilmesidir. Kişinin oluşa geçmesi kadar, oluşa girilen hayvan da oluştaadır. Bu nedenle oluşa girilen hayvanlar ne Ödipal ne de Devlet hayvanlarıdır, oluş sürü hayvanları ile girilen bir süreçtir. Bu süreçte ne hayvanlara sahip olma yönünde bir arzu ne de onlardan modeller çıkarma söz konusudur. Burada molar standartları bozma yönünde kendini yersiz-yurtsuzlaştırarak ötekine açma, yani moleküler-oluşları üretme isteği söz konusudur. Bu nedenle “sürü hem hayvansal gerçeklik hem de insanın hayvan-oluşunun gerçekliğidir” (Deleuze & Guattari, 2023, s. 257). Aracagök'ün de belirttiği gibi “hayvan-oluş, hayvanlardaki çoğulsallığın kavranması, doğaya serisel ve yapısal yaklaşımların türler arasındaki farklılıkları aynılığa indirgeyerek onları bir birey olarak örgütlediği durumun karşısında hayvanların oluşturdukları sürülerin farkına varılması demektir” (Aracagök, 2015, s. 18).

⁷ Deleuze ve Guattari'ye göre molar; düzenli ve statik bir örgütlenme biçimi olarak oluşturulan organizmalara işaret eder. Moleküler ise molar standartları bozma yönünde oluş içerisindeki bedenlerin heterojen ve kaotik çokluğudur.

O halde Iveson'un belirttiği gibi *Bin Yayla*'daki bu kategoriler ne zoolojik bir sınıflandırmayı ne de insan-olmayan hayvanların gerçekliğini oluşturan şeyi ifade eder. Bu kategoriler insan-olmayan hayvanlarla kurulan karşılıklı ilişki biçimlerimizi temsil eder (Ives, 2013, s. 35).

Organizmayı deforme ederek insan-olmayan hayvanlarla simbiyoz içerisinde oluş kombinasyonlarını işler kılmanın aracı olarak hayvan-oluşlar, edebiyattan D.H.Lawrence, Melville ve Kafka, resim sanatında F. Bacon, müzikte ise Messianen örnekleriyle Deleuze eserlerinde sık sık karşımıza çıkar. Ahab'ın balina-oluşu, Samsa'nın böcek-oluşu, Willard'ın sıçan-oluşu ya da Messianen'in kuş-oluşu özdeşleşme içermeden, standart haldeki *molar* insandan farklılaşma hareketleridir. Burada edebiyat, sinema ya da resim sanatındaki hayvan-oluş örneklerinden ziyade bir etolog gibi kuşlara yönelen besteci ve müzik kuramcısı Messianen'in kuş figürlerini ve seslerini müziğe dönüştürdüğü kuş-oluşlarına kısa bir bakış atacağım. Uexküll'ün hayvanları kendi özerkliğinde yaşam senfonisinin bir ritmi olarak düşünerek çevreleriyle ilişkisellikte eylemlerini yorumladığı etolojisi gibi Messianen de çevreleyen-dünyalarında kuşları inceler. O, gözlemlediği kuş figürleri ve kaydettiği kuş seslerinden hareketle bütün ayrımların ötesinde sesin kendisini deneyimleme çabasında müziğin standart formlarını aşma olanağı bulmuştur. Burada söz konusu olan sadece kuş seslerinin taklidi değil, doğanın içerisindeki etkileşimleri ile gözlemlenen kuş figürlerinin, kuş ve doğa seslerinin ilişkiselliğinde kurulan oluş sürecinde müzikal doğanın ve yeni tınların keşfidir. Sadece bestecinin kuş-oluşu değil, kuşun da bir müzik-oluşuyla besteci ve kuş soyundan gelmeyen, her ikisini de içine alan tek bir oluş bloğunun yaratılmasıdır. "Müzik bir hayvan-oluşu içerik olarak almıştır" (Deleuze & Guattari, 2023, s. 321).

Deleuze ve Guattari'nin Messiaen'dan aktardıkları gibi "müzik kesinlikle insanın ayrıcalığı değildir: (...) müzik meselesi insanları olduğu kadar Doğa'yı, hayvanları, elementleri ve çölleri de kateden bir yersiz-yurtsuzlaşma gücü meselesidir" (Deleuze & Guattari, 2023, s. 326). "Müzik, karşıtlıklar oluşturmak ya da ötekileştirmek yerine sesin cinsiyetten ve tüm ayrımlardan kurtularak molekülerleştiği bir yersiz-yurtsuzlaşma süreci olarak Deleuze felsefesinde" (Uzunlar, 2024, s. 87) oluş sürecine bağlanır. Deleuze'e göre müzik, oluşun üç özel biçimi olan 'kadın-oluş', 'çocuk-oluş' ve 'hayvan-oluş'tan ayrılmaz. Bu bağlamda Fernandez'in *La Rose des Tudors*

esrinde sesi eril ya da dişil, yetişkin ya da çocuk olarak deşifre eden kodlardan kurtaran yersiz-yurtsuzlaştırma işlemine müzikte kadın-oluş ve çocuk-oluş, Messiaen'in kuş şarkılarına da müzikte bir hayvan-oluş örneği olarak yer verirler. Böylece bir erkek olmak ya da kadın olmak şeklindeki molar oluşumlar ya da düalist belirlemeler edebiyat ve sinema örneklerinde olduğu gibi müzikte de aşılma olanağı bulur (Deleuze & Guattari, 2023, ss. 318-321).

Bir etolog gibi kuşları inceleyen Messiaen, kuşların yarım tondan daha küçük tamperez aralıklar kullandıklarını ve insanın hayal gücünü aşan melodik konturlara sahip olduklarını fark eder (Messiaen, 1956, s. 34). Bu yönde “kuş seslerini ornitolojik kesinlikle notaya alır (...) malzemeyi doğrudan kullanmaz, modal olarak (daha pes, daha yavaş vs.) *style oiseau* (kuş sesi stili) haline getirerek işler” (Michels & Vogel, 2015, s. 513). Kuş şarkılarını taklit etmenin ötesinde, kuş sesleri ile müzik arasında kurduğu ilişki, bir taraftan müziği diğer taraftan kuş seslerini dönüştürür. Deleuze'ün ifade ettiği gibi, “müzisyen insan kendisini kuşta yersiz-yurtsuzlaştırır, ama bu, kendisi yersiz-yurtsuzlaşmış, ‘biçim değiştirmiş’ bir kuştur, bir oluşla gelen kuş olduğu kadar, onunla oluşa geçen göksel bir kuştur” (Deleuze & Guattari, 2023, s. 321). Kuşların yarattığı bu müzikal farkındalık, Deleuze'ün de üzerinde durduğu şekliyle, Messiaen'ni kuş sesleriyle müzikal bir öteki-oluş ilişkisi içerisine sokacak ve eserleri, yeni sesler üretmek için insan müziğinin sabit koordinatları ile kuş sesleri arasındaki oluş sürecini yansıtacaktır. İki heterojen serinin birbirini dönüştürdüğü bu süreçler, kuş ile insanın birbirini yersiz-yurtsuzlaştırdığı simbiyotik ilişki örnekleridir. Deleuzecü bir ifadeyle kozmik olanla ilişki kurmaya yönelik yaşanan deneyimlerdir.

Bogue'nun belirttiği gibi Messiaen; *‘Quatuor pour la fin du temps’* (1941), *‘Reveil des oiseaux’* (1953), *‘Oiseaux exotiques’* (1956), *‘Catalogues d’oiseaux’* (1956-8) gibi çalışmalarında, çeşitli kuş türlerinin melodilerinin aralıklarını, ritimlerini, artikülasyonlarını ve tınlarını piyano gibi geleneksel müzik aletleriyle mümkün olduğunca aktarmaya çalışır. Kuş melodilerinin mikro aralıklarının ve hız tempolarının enstrümanlara aktarıldığında, kuş seslerinin ayırt edici tonu ve tınısının ve bestecinin üslubunun birbirlerini değiştirdiğini fark eder. Melodiler en seçici kuşbilimciler için bile neredeyse tanınmaz hale gelmiştir. Bu müzikal pratik, Messiaen'ni, kuş melodisinin

taklidinden öte kuş ve insan arasında yeni ve beklenmedik bir şey üreten, kuş melodisini ve kendini yersiz-yurtsuzlaştıran bir kuş-oluş sürecine götürmüştür. Böylece insan ile hayvan arasında üretilmiş olan ayrımın aşılması yönünde kuş seslerini kullanan Messiaen, kuş ve insan arasında yeni ve beklenilmeyen bir ayırtedilmezlik bölgesi inşa edebilmiştir (Bogue, 2007, ss. 29-30).

Nihayetinde Deleuze felsefesinde şeyleri tamamen oluşmuş, statik ve izole varlıklar olarak sınıflandıran antroposantrik düşünce sorunlu hale gelir. Yapılması gereken Batukan'ın da belirttiği gibi “sadece hayvanı tecrit eden ve onu mutlak bir ‘İnsanlık’ fikrinden ayıran değil, aynı zamanda kadını, eşcinseli, siyah adamı, deliyi de ayıran pratikler”den vazgeçmektir (Batukan, 2015, s. 80). Bu yönde Uexküll'ün farklı öznelere birbirleriyle oluş sürecine sokan simbiyotik ilişkilerle kurulu evrensel ağ düşüncesi, Deleuze ve Guattari için doğal dünyayı nasıl sınıflandırdığımızı ve organize ettiğimizi gözden geçirip sorgulamamıza imkân veren bir hareket noktasıdır. Hayvan-oluş kavramı da insan ile insan-olmayanların kendi failliklerinde simbiyotik ilişkilerini anlamamıza yardımcı olur. Koyuncu'nun ifade ettiği gibi hayvan-oluş, “insan dışı hayvanlara insanlarmış gibi ya da merhametle davranmak gerektiği yönünde ahlaki bir çağrı yapmaktan ziyade *molar* oluşumları başlangıç noktası olarak kabul eden özdeşlik temelli bir ontolojiden çıkış yolu teşkil (eder)” (Koyuncu, 2020, s. 179). Hayvan-oluş insan-olma, erkek-olma, beyaz-olma gibi *molar* kodlardan özgürleşmeye ve oluşun sürekli olumlanarak farka, çokluğa ve karşılıklı ilişkiselliğe bizleri götürür.

Messiaen'nin kuş şarkılarının Deleuzecü bağlamda bize işaret ettiği hayvan-oluş örneklerinde beliren bu ayırtedilmezlik bölgesi, tüm ayrımların ortadan kalktığı moleküler bir yeğinlik alanına bizi götürecektir. Bu yönde hayvan-oluş'lar, mimesis kavrayışla oluşturulan ayrımlara dayalı hiyerarşik dizilerin geçersiz kılınma süreci ve benliğin ayrımlardan hareketle değil, yeğinlik alanında, oluş sürecinin farklılaşmalarından hareketle kavranılmasıdır. Daha önce ifade edildiği gibi benlik bu çokluklar arasında bir eşik, bir kapıdır. Böylece bir çokluk olan özne, kendi içinde çokluk olan diğer öznelere sonsuz simbiyotik ilişkiler kurabileceği bir oluşudur. Messiaen'i kuşları keşfetmeye yönlendiren, yaşamın sonsuz çeşitliliği ve farklılığı içerisinde kozmik olanı, bu ilişkiler ağını kavrama isteğidir. Diğer hayvan-oluş örneklerinde olduğu gibi burada da virtüel çokluklar olan besteci ile kuşun

karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürerek tek bir oluş bloğunun yaratılmasıdır. Bu nedenle Messiaen'in yaptığı, müziğin yaydığı moleküler akışları kuşlarla kurduğu simbiyotik ilişkilerden hareketle deneyimleme çabasıdır.

Peki hayvan-oluş kavramına dayalı böyle bir ontolojik farkındalıktan, günümüzde yaşanan hayvan sorunlarının çözümü için birlikte oluşlarımızı olumlayabilecek bir etik sorumluluk çıkarabilir miyiz? Bu soruya yanıt arayışı olarak, çalışmanın son kısmında içkinlik geleneğinin takipçisi Braidotti'nin, insan sonrası yeni kolektif öznelere ve etik idealini, Deleuze ve Guattari'nin ontolojisiyle ilişki içinde düşünmeye çalışacağım.

Braidotti'nin İnsan Sonrası Zoe merkezli Etik İdeali

Braidotti'nin Deleuze'den esinlenerek, onun kavram ve problemlerini kendi felsefesine dahil ettiği, tür hiyerarşisinin ve insan istisnacılığının reddine dayanan felsefesi, insanın insan-olmayanla ilişkilerini yaşamla ilişkisellikte yeniden kurgular. İnsan ve insan-olmayan canlıların yaşamlarına dair karar veren; akıl sahibi, Avrupalı beyaz erkek şeklindeki insan oluş kipini yansıtan hümanizme karşı, ırkçılık karşıtı bir feminist olarak kendini konumlandırır. Mevcuda direnmek ve değiştirmek için “insan” kategorisinin dışlayıcı doğasının farkındalığıyla, “bu işte beraberiz ama bir ve aynı değiliz” türü, birbirleriyle ilişkisellikte kolektif çoklukları, yani insan sonrasının öznelere tasarlar. Antroposantrizmin ötekine karşı adaletsizliği ve şiddeti olumlayan standart değerlerine karşı, insan sonrasının kolektif öznelere dünyayla olumlayıcı etkileşim kurmakla ilgili etik hesap verilebilirliğini geliştirmeye çalışır.

Braidotti'ye göre “postmodern, sömürgecilik sonrası, postendüstriyel ve dahi çokça tartışmalı postfeminist koşullar altında, öyle görünüyor ki insan sonrasına geçmiş durumda”yız (Braidotti, 2018, s. 11). Bu durum, ileri kapitalizmin denetim toplumlarında, hümanizmi ve insanmerkezciliği aşan, post-hümanizmin ve post-insanmerkezciliğin yakınsamasıdır. Bu yönüyle insan sonrası durum, bir kriz dönemi değil olumlayıcı bir dönem olarak distopik bir gelecek vizyonundan öte insan olanı yeniden tasarlamayı gerekli kılan mevcut tarihsel durumdur. Bu yakınsamanın zorluğu, hümanizm ve insanmerkezcilik sonrasında ne türden insanlar haline geldiğimizdir. Bu bağlamda Braidotti, hümanizmin temsil biçimlerini ve insanmerkezciliği eleştirerek, insan sonrası durumun, bütün olma kapasitemizin

olumlandığı öznelerini tasarlamaya çalışır. Ona göre, ikili karşıtlıkları aşan, insan ve insan-olmayan şeylerin birbiriyle bağlantılandığı insan sonrasına uygun “özne ‘erkek insan’ [Man] değil yeni bir kolektif özne, ‘biz’ bu işte beraberiz [ama bir ve aynı değiliz] türü bir özne”dir (Braidotti, 2019, s. 64). Birbirine bağlı ve aynı zamanda farklı oldukları için bu özneler, transversal öbikleşmelerdir, yani aynı maddenin oluş içerisinde farklılaşan varyasyon kümelenmeleridir (Braidotti, 2021, s. 65). Braidotti bu özneleri, “maddi olarak gömülü [*embedded*], bedenli [*embodied*], farklılaşan, duygulanımsal ve ilişkisel bir varlıklar” olarak tanımlar (Braidotti, 2021, s. 24). Bu noktada insan sonrasının özneleri, Deleuze’ün diğerleriyle ilişkisellikte aktüelleşen virtüel olanaklar halindeki çokluklarıdır. İnsan ve insan-olmayan diğer çokluklarla bağlantısal bir ağ içerisinde akış olan bu çokluklar; bilinçle, rasyonellikle ve liberal bireycilikle tanımlanan hakim özne konumlarının yerine geçen melez, çok katmanlı figürasyonlar olarak ‘göçebe özne’lerdir (Braidotti, 2017, ss. 20-21). Göçebe olmak “bizi yapılandıran pek çok değişkeni -sınıf, ırk, cinsiyet, yaş, engellilik- aşma kapasitesine atıfta bulunur. (...) bedeni, akışlar ve enerjiler, arzular, duygulanımlar ve hayallerin iletkeni olarak çok işlevli ve karmaşık bir biçimde tanımlar (...) beden ötekilerle etkileşim içindeki duygulanımsal bir sahadır” (Braidotti, 2017, s. 38). Herhangi bir kimliği ya da özdeşliği kalıcı şekilde sahiplenmeyen göçebe özneler, dönüşümlerin eşiğinde, sürekli bir akış halindedirler. Etolojide ve hayvan-oluşta üzerinde durduğumuz gibi, akışların sahası olarak göçebe özneye de vurgu organlara ya da işlevlerine bağlı bir organizmaya değil etki ve etkilenmeler içerisindeki simbiyotik ilişkileridir.

Braidotti için insanlık sonrası durum için bu yeni göçebe öznellik iyi bir başlangıç noktasıdır. Ancak bütün farklılık ve çokluklarıyla bu öznelerin birlikte oluşlarını olumlamak ve hümanizmin bıraktıkları ile başa çıkmak için bunu ileri taşımak gerekir. Bu amaçla da bizleri daha fazla etik sorumluluğa çağırır (Braidotti, 2018, s. 28). Etik sorumluluğu harekete geçiren de mimesis kavrama biçiminin ahlaki norm ve kategorik buyrukları değil, çokluklar arasındaki içkin bağlantılardır. İnsan ve insan-olmayanlarla ontolojik bağlantısallığımızı yeniden oluşturmakla ilgili insan sonrası etik, içkin bağlantıların kabulüyle yeni ittifakları ve yeni halkı yaratan bir platformdur. Bu yeni halk, Deleuze’ün de ifade ettiği kayıp ya da eksik halktır. Bu ‘kayıp halk’, virtüel bir kategoridir ve etik ilişkiler, “virtüel olanı ötekilerle bağlı

olduğumuz ağ ya da rizom içerisinde etkin hale getirir” (Braidotti, 2021, s. 213). Bu bağlamda “insan sonrası etik⁸, insan-olmayan, insan-dışı, insandan-hızlı kuvvetlerle bağlantımızı yeniden icat etmekle ilgilidir” (Braidotti, 2019, s. 71). Daha önce de belirttiğimiz üzere Deleuze’e göre her varlık, farklı düzeyde ve ilişkilerde oluş içerisinde bir kompozisyon, farklılaşma olarak çokluktu ve her bir çokluk simbiyoz olarak hayvanları, bitkileri, mikro-organizmaları, tüm kozmosu bir araya getirmekteydi (Deleuze & Guattari, 2023, s. 265). İşte oluşa dayalı böyle bir ontoloji için Braidotti’nin etik ideali, oluş sürecindeki öznelerin olası olma biçimlerini olumlamak ve birbirleriyle bağlantısallıklarını yeniden icat etme yönünde, “virtüel olanın olası aktüelleşme marjlarını ayrıntılandırmak ve işler hale getirmek” (Braidotti, 2021, s. 198) ile ilgilidir. Bu nedenle Braidotti, insan sonrasının özne tasarımıyla hareketle çıkarsadığı etik formülasyonunu önceki dönemlerden ayırır:

Hümanist öznelerin geleneksel etik formülü kendi ölümlülüklerine dair derin düşüncenin rasyonel ruhlarının sonsuzluğuna dair beklentileriyle dengelenmesinden ibaretti. Diğer yandan postmodern öznelerin etik formülü, özelliğin kendisi de dahil olmak üzere tüm kategorilerin temel sağlamlılığına derin bir şüpheyle yaklaşmıştı. Nükleer-sonrası öznelerin etik formülü açık seçik bir olasılık sıfatıyla kendilerinin ve diğer türlerin soyunun tükenişine odaklanmıştı ve bundan kaçmaya yönelikti. (...) insan sonrası öznelerin etik formülü de, ne tür bir oluş süreci içinde bulundukları hakkında farkı düşünmeyi öğrenmek olabilir. (Braidotti, 2019, s. 71)

Bu formülasyona karşılık verecek olan insan sonrası etik, oluşlarının peşinde olan çoklukların simbiyotik ilişkilerine rehberlik ederek, yaşamın bütün farklılıklarıyla olumlanmasıdır. Bu yönde Braidotti, yaşamı olumsuzlayan ahlakın standart norm ve değerlerine karşı Nietzsche’nin yaşamı olumlayan neşesinin altını çizer. O da hınç ve olumsuz tutkuların hem kendi çokluğumuzu kapatarak hem de ötekilerle ilişkilene kapasitemizi

⁸ Braidotti’nin etik idealine benzer etik/politik kavrayışları Haraway, gibi dönemin düşünürlerinde görebiliriz. Haraway de belirlenmiş sınırları aşmaya çalışır ve insan ile insan-olmayanlar arasındaki bağlantısallığa dikkat çeker. *Siborg-oluş* kavramı ile insanın merkezi konumu yerinden eder ve *ile oluş* [becoming with], *yoldaşlık*, *akrabalık*, *ortakyaşarlık* gibi kavramlarla insanla insan-olmayanların bağımlılığında alternatif yaşamlara işaret eder. Karşılıklı etkileşimlerimizle ortak bir şekilde inşa ettiğimiz *ortak yere* karşı bizi etik sorumluluğa çağırır. Bkz. (Çelik, 2018, ss. 27-46).

sakatlayarak, yaşamsal bağımlılığımızı reddetmeye neden olduğunu düşünür. Etiği insanın kendi ötekiliklerinin ve insan-olmayanlarla yeni ilişkilerinin kurgulanabileceği muhtemel dünyaların olumlanarak yaratılacağı bir praksistir. Bu bağlamda Braidotti, Deleuze’ü takip ederek etiği “henüz gerçekleştirilmemiş virtüel potansiyelini aktüelleştiren transversal özne öbekleşmelerinin (...) oluşumuyla” başlatır (Braidotti, 2017, s. 76). Bu, “ontolojik ilişkisellikle eşitlenmiş, olumlayıcı yetkilenmeyi, yani insanın çok sayıda başkasıyla ilişki tarzını artırma ve etik yatkınlığını edimselleştiren bir topluluk yaratma kabiliyeti hedefleyen bir etikdir” (Braidotti, 2019, s. 72). Braidotti, insan sonrasının yeni etik-politikasına geçiş için “insan sonrası öznenin içkin olduğu bu ‘Yaşam’ın artık ‘bios’” “yani geleneksel olarak Antropos için tahsis edilen özgül ve maddi söylemsel yaşam biçimi” (Braidotti, 2019, s. 68) değil, “insanlar ile insan olmayan canlı maddenin iç içe geçmiş ağı anlamında *zoe*” (Braidotti, 2019, s. 69) olduğunu vurgular. *Bios*’a karşı insan-olmayanların da dahil olarak *zoe*’ye doğru genişleyen yaşam, artık ne hümanizmi ne de insanmerkezci düşünce alışkanlıklarını barındıracaktır.

Görüldüğü üzere Braidotti; Spinoza ve Deleuze’ü takip ederek içkinlik felsefesinin getirdiği bakış açısıyla öznelerin üniter değil karmaşık ve çok katmanlı içkin yapısına vurgu yapar. Etiği de bu içkin virtüelleri neşeyle olumlar, bütün olma kapasitelerimizi açık bırakarak bizi statik ve izole şekilde bir organizma olarak inşa eden normlardan özgürleşme olanağı sunar. Böylece etik, bizi mimetik hiyerarşilerin içerisinde yaratılan adaletsizlik ve olumsuzluklarla, hep birlikte mücadele etme arzusunda özneler kılmayı hedefler (Braidotti, 2019, ss. 68-69). Bu nedenle insan sonrası öznelerin, insan istisnacılığını koruma yönünde ahlak kurallarını uygulamak yerine diğerleriyle beraber bir dünyanın parçası olarak birlikte oluşlarımızı sürdürebileceğimiz etik sorumlulukta özneler olması gerekir.

O halde insan sonrası durumda insan ile insan-olmayan hayvan ilişkilerinin yeniden yapılanması zorunluluğu ortadır. Braidotti’ye göre “ahlaki ve yasal eşitliği hayvanları içerecek şekilde genişleterek onları insanlaştırmak asil bir jest olabilir, ama içsel olarak iki açıdan hatalıdır. İlk, hegemonik olan insan kategorisini, cömertçe başkalarını içerecek şekilde genişletmek, insan/hayvan arasındaki ikili ayrımı onaylamaktadır. İkincisi, hayvanların spesifik oluşunu hepten reddetmektedir” (Braidotti, 2018, s. 99). Böyle bir yaklaşım, Deleuze ve Guattari’nin bireyselleştirilmiş,

evcilleştirilmiş Ödipal hayvan kategorisinin bir uzantısıdır. Braidotti'nin de belirttiği gibi “hayvanlar artık insanların kendilerine dair yansıtma ve ahlaki özlemlerine arka çıkan gösterge sistemi değil”dir (Braidotti, 2018, s. 89). Buna karşılık sürü biçimindeki hayvanlarla kurulan ilişki biçimine karşılık gelen hayvan-oluşlar, türler arası yeni bir etik diyalog için oldukça önemlidir. Buradaki oluş ilişkisi ne hayvanların insanlaştırılmasını ne de insanların hayvanlaştırılmasını ifade eder. Bu ilişkide çokluk olarak iki heterojen sürü karşılıklı olarak birbirini dönüştürerek tek bir oluş bloğu yaratır. İnsan sonrası durumda da en önemli mesele, insan ve insan-olmayan hayvanların karşılıklı ilişkilerinde, birbirlerinin kalıcı olmayan kimliklerini inşa eden failler olarak görmeleri ve oluş alanlarının açık bırakılmasıdır. Hayvan-oluş, “her birinin ‘doğasını’ hibritleştiren ve değiştiren, etkileşimlerin ortak paydasını öne çıkaran dönüştürücü ve simbiyotik bir ilişkidir” (Braidotti, 2018, s. 99).

Braidotti'nin etik ideali, organizmanın sınırlarının aşıldığı, insan ve insan-olmayanlarla hayvan-oluş şeklindeki simbiyotik ilişkilerin olumlandığı, *zoe*'ye genişleyen muhtemel dünyalar kurmaya dairdir. İnsan ve insan-olmayanların kendi failliklerinde, oluş süreçlerinin bütün farklılaşmalarını neşeyle olumlayan eşitlikçi ortamlar, ‘bu işte beraberiz ama bir ve aynı değiliz’ türündeki transversal özne öbekleşmelerini var edebilir. Bütün oluş ilişkilerinin açık bırakılarak virtüel olanakların aktüelleşmesi yönünde Deleuzecü ontolojik arzu, yaşanan adaletsizliklere, ayrımcılıklara ve tahakküm biçimlerine karşı, doğası gereği direnen, etik-politik failleri yaratacak ve rehberlik edecek etik sorumlulukla tamamlanabilir. Böylece insan-olmayan hayvanların sorunlarına çözümler üretecek, kendi failliklerimizde birbirimize bağımlı yeni yaşamlar kurgulanabilir.

Sonuç

Uexküll'ün, kenenin üç duygulanımlı çevreleyen dünyasında etki ve etkilenmelerine bağlı eyleme gücünün artış ve azalışını incelendiği keşif gezileri ile başladığım çalışmaya, etolojinin bütün bir yaşam süreçlerine genişlediği Deleuzecü hayvan-oluşlarla geldiği boyutu ve yarattığı ontolojik farkındalığı, Braidotti'nin *zoe*'ye doğru genişleyen yaşam için önerdiği etik sorumluluğuyla birlikte ele alarak devam ettim. Deleuze ve Guattari felsefesinden ayırmanın zor olduğu Uexküll, Messianen ve Braidotti'nin kimi

kavramlarıyla birlikte değerlendirmeye çalıştığım oluş merkezli böyle bir ontolojik farkındalık, bizlere hayvanlarla insanlar arasında ikili ayrımlarla kurulan araçsal ve türcü pratikleri sorgulama olanağı sunar. Bununla birlikte, birinin özne diğeri nesne olmadığı, farklı faillik biçimleri gösteren ortak-yaşamı, yani yaşamlarımızı zenginleştirecek çeşitli ilişkilenebilirliklerini düşünmenin zorunluluğunu da bize dikte eder. Bu yönde bizlere düşen, hayvanlarla insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen mevcut mitlerimizi sorgulamak ve böyle bir ontolojik farkındalıkla insanlarla hayvanlar arasında daha adil bir etkileşim ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri geliştirecek yaklaşımları birçok alanda düşünme, pratiğe geçirme ve kavramsallaştırma çabasıdır. Bu amaçla, ivedi bir şekilde öncelikle insan olma tanımından ve ona dair kabullerden özgürleşerek insan-olmayan yaşamı düşünmek ve yeni ilişki biçimlerini hep birlikte etik sorumlulukla tasarlamak gerekir.

Deleuzecü ontolojik arzu ve farkındalıktan hareketle, Braidotti'nin insan sonrası özne öbeğleşmelerinin simbiyotik bağımlılıklarını olumlayarak her türlü tahakküm ilişkisini sorunlu hale getiren etik ideali gibi her bir çalışma hayvan sorununun çözümünde kendi içerisinde değerlidir. Bu nedenle, Deleuze ve Braidotti ile ele aldığım insan sonrası yeni özne tasarısı ve etik sorumluluğun, ortak yaşamı inşa etmek için tek bir istikamet olduğunu ima etmiyorum. Bu, sadece birbirimize karşı sorumlu, adil, eşit ve özgür yaşamı işaret eden bir modeldir. Bu bağlamda insan-hayvan ilişkilerini koparmadan; farklılıklara, çeşitliliklere ve birlikte oluşlara duyarlı *ibtimam etigi* ya da yine insan-olmayanlarla bağlantısal bir yaşama dikkat çeken Haraway'in *yoldaş türler*'i gibi kavram ve yaklaşımlar da bizlere daha adil alternatif yaşamları kurgulama ve yaratma imkanı verecektir.⁹ Buna karşın hayvanları insanlaştırma çabasıyla, insanların sahip olduğu temel haklara benzer hakları hayvanları da içerecek şekilde genişletme girişimleri ya da Francione'nun ifade ettiği gibi hayvanlara 'iyi' davranmak gerekliliği şeklindeki insanca davranış ilkeleri, hayvanlara yapılan şiddet ve zulmün üstünü örtmekten başka bir şeye yaramazlar (Francione, 2018, s. 15). Ne kadar iyi

⁹ Çekem'in çağdaş hayvan etiğinde hâkim olan rasyonalizmi, bağımsızlığı, otonomiye ve kendi kendine yetebilmeyi merkeze alan faydacı ve deontolojik/hak temelli kuramları eleştirerek, "karşılıklı bağımlılık ilişkilerini, yardımlaşmayı, dayanışmayı, pozitif yükümlülüklerimizi, özgül ihtiyaçlara karşı duyarlılığı, kırılganlıklarımızı ve özenli bir bakımı merkeze alan" feminist ihtimam etiğini ön plana çıkardığı çalışması bu yönde ufuk açıcudur. Bkz. (Çekem, 2023, s. 488).

niyetli olursa olsun insan olma tanımı sorgulanmadan yapılacak çabaların çözüm üretebilmesi zordur. İnsanca muamele kavramının kendisi dahi, insan ve insan-olmayan arasında insandan hareketle oluşturulan hiyerarşinin bir tezahürü, yaratılan ayrımın içkin bir kabulünden başka bir şey değildir. Hayvanlara yönelik mevcut mitlerimizden ve varsayımlardan kurtulmadan, insanmerkezciliğin ötesinde bir yaşamı düşünmeden, hayvan sorunlarına yönelik teorik ve pratik çabalar hayvanların araçsal konumunu güçlendirmenin ötesine geçemez. Evet Donaldson ve Kymlicka'nın belirttiği gibi son yıllarda gelişen hayvan savunuculuğu, hayvanların kapitalist tarım endüstrisinde, tıbbi ve kozmetik araştırmalarda araçsal kullanımına ya da hayvanat bahçelerindeki tutsaklık biçimlerine karşı önemli mücadeleler ortaya koymuştur. Ancak hayvan savunucularının bu mücadelelerine rağmen içerisinde oldukları çıkmaz ya da sınırlılıkları, hayvan sorunlarına dair kamuyunda kullanılan terimlerin kusurluluğuna (Donaldson & Kymlicka, 2016, ss. 9-25) ve insan istisnacılığından hareketle oluşturulan kavram ve tanımlar dünyasının yeterince sorgulanmamasına dayanır. Bu nedenle hayvan savunucularının kazanımlarının dönüştürücü gücü ve sürekliliği, hümanizmi ve insanmerkezciliği istikrarsızlaştıracak bir ontolojik farkındalık ve bu farkındalığı pratiğe dönüştürecek etik ve politik sorumlulukla başka türlü yaşamları kurgulamak ile mümkündür.

Teşekkür

Dijan Özkurt ve Ali Furkan Arıcıoğlu'na öneri ve yorumları için teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Aracagök, Z. (2015). *Atopolojik Sapmalar: Deleuze ve Guattari*. Kült Neşriyat.
- Batukan, C. (2015). Heidegger ve Deleuze'de Hayvan Sorununa Giriş. *Cogito: Felsefede Hayvan Sorunu*, 80, 70-86.
- Bednarek, J. (2017). The Oedipal Animal? Companion Species and Becoming. İçinde C. Gardner (Ed.), *Deleuze and The Animal* (ss. 52-77). Edinburgh University Press.
- Bogue, R. (2007). *Deleuze's Way: Essays in Transverse Ethics and Aesthetics*. Ashgate.
- Braidotti, R. (2017). *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve*

- Cinsiyet Farklılığı* (Ö. Karakaş, Çev.; 1. Baskı). Kolektif Kitap.
- Braidotti, R. (2018). *İnsan Sonrası* (Ö. Karakaş, Çev.). Kolektif Kitap.
- Braidotti, R. (2019). İnsan Sonrası, Pek İnsanca: Bir Posthümanistin Anıları ve Emelleri (B. O. Doğan, Çev.). *Cogito: İnsan Sonrası*, 95-96, 53-98.
- Braidotti, R. (2021). *İnsan Sonrası Bilgi* (S. Sam & E. Çaça, Çev.). Kolektif Kitap.
- Brentari, C. (2013). How to Make Worlds with Signs. Some Remarks on Jakob von Uexküll's Umwelt Theory. *RIFL*, 7(2), 8-21.
- Buchanan, B. (2008). *Onto-Ethologies: The Animal Environments of Uexküll, Heidegger, Merleau-Ponty, and Deleuze*. SUNY Press.
- Çekem, K. (2023). Faydacılığın ve Deontolojinin Ötesinde: Hayvan Etiği İçin İhtimam-Temelli Bir Çerçeve. *Kayıt. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22(1), 460-497.
- Çelik, E. E. (2018). Haraway'ın Yoldaş Türleri ve Ağ Ören Anlatılar. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Güz), 27-46.
- Deleuze, G. (2011). *Spinoza, Pratik Felsefe* (U. Baker & A. Nahum, Çev.; 2. Baskı). Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2023). *Kapitalizm ve Şizofreni 2 Bin Yayla* (E. Sünter, Çev.). Norgunk Yayıncılık.
- Donaldson, S., & Kymlicka, W. (2016). *Zoopolis: Hayvan Hakları Siyaseti Teorisi* (Ü. Küçükislaamoğlu, Ed.; M. Yıldırım, Çev.). Koç Üniversitesi.
- Francione, G. L. (2018). *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?* (R. Akman & E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Grosz, E. (2008). *Chaos, Territory, Art: Deleuze and The Framing of The Earth*. Columbia University Press.
- Ives, R. (2013). Deeply Ecological Deleuze and Guattari: Humanism's Becoming-Animal. *Humanimalia*, 4(2), 34-53.
- Koyuncu, E. (2020). "Kedi Köpek Seven Herkes Ahmaktır": Deleuze ve Guattari'nin Sevimsiz Hayvanları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(1), 179-194.
- Margulis, L. (1998). *Symbiotic Planet: A New Look At Evolution*. Basic Books.
- Messiaen, O. (1956). *The Technique of My Musical Language* (J. Satterfield,

- Çev.). Alphonse Leduc.
- Michels, U., & Vogel, G. (2015). *Müzik Atlası* (S. Uçar, Çev.). Alfa.
- Ryan, D. (2022). *Hayvan Kuramı: Eleştirel Bir Giriş* (A. Alkan, Çev.). İletişim Yayınları.
- Uexküll, J. V. (1982). The Theory of Meaning. *Semiotica*, 42(1), 25-82.
- Uexküll, J. V. (2023). *Hayvan ve İnsan Dünyalarında Keşif Gezileri* (E. Alnıçık, Çev.). Norgunk Yayıncılık.
- Uzunlar, B. (2024). Deleuze ve Müzik: Klasik, Caz ve Elektronik Müziğin İmkanları. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 11(1), 84-106.

Öz: İnsanın merkezi konumunu pekiştirme yönünde kendisi ve kendisi olmayanla girdiği tahakküm ilişkilerinin geliştirdiği türcü, ırkçı ve cinsiyetçi söylem ve formlarla insan-olmayan hayvanların edilgen bir araca indirgenerek onlara yönelik olumsuz uygulama ve davranış pratiklerinin normalleştiği günümüz dünyasında, insan olanla insan-olmayanların farklı faillik ilişkileri içerisinde birlikte yaşamını düşünmenin zorunluluğu her geçen gün kendini daha fazla hissettirmektedir. Bu çalışma, antroposantrik düşünme biçimine karşı Deleuze ve Guattari'nin oluş teorilerinin ve teorinin merkezi kavramı olan hayvan-oluş'un, hayvan sorunlarının çözümüne yönelik taşıdığı imkânı düşünme denemesidir. Bu denemede Deleuze'ün oluş teorisini bir etolog, bir müzisyen ve bir feminist kuramcı ile ele almak istiyorum. Çalışmada ilk olarak hayvanlar üzerine keşif gözlemleriyle bu teorinin gelişmesinde önemli etkileri olan Uexküll'ün etolojisine, sonrasında hayvan-oluş kavramına ve hayvan-oluş örneği olarak Messianen'nin kuş şarkılarına, son olarak ise bu teoriden esinlenerek insan ve hayvanların kurabileceği başka türlü ilişki ve yaşam biçimlerinin olanaklılığına yönelik Braidotti'nin insan sonrası zoe olarak yaşamına ve etik idealine yer vereceğim.

Anahtar Kelimeler: Antroposantrizm, Etoloji, Hayvan-oluş, Zoe, Yersizyurtsuzlaştırmak.

